

Eesti isad ja emad, las lähuvad teie lapsed skautidena ja gaididena ja ka eraviisiliselt koos perekonnaga suisel aal, kui koolitöö puhkab, suurlinnade sügavusest metsa sügavusse. Ja otsigu nad seal eesti karjapoiste ja karjalaste jälgi ning kuulatagu seal, võib-olla kostavad kaugeelt, kaugeelt ka karjalaste lauluviisid nende noorte kõrvu. Laulgu nad koos ja kooris: - Mets, oh imelus mets, võiksin olla sinus... (Jaan Lattik, „Minu album“)

Alustame karjalaste jälgede otsimist Karula kiriku õuelt.

KP 43 Hornung kivi lõunakülg

Jaan Lattik: Kes olid Karula kirikuõpetajad? Puha sakslased kaugele tagasi minevikku, kuni ühe meheni, kes oli ka Karula õpetaja ja kellest kirjutab kodumaa kiriku ja kultuuri ajalugu järgmist: „Isata, emata astub tema meile meie kirikuloos ette. Tema suguvõsast ja vanematest ei tea keegi midagi. Ta pani terve Uue Testamendi eesti keelde ümber. Johann Hornung on meie kiriku keele isaks saanud. (*“Viljandi kirikumõis kõneleb”*)

Bernard Kangro: Karulaga on seotud Johann Hornungi, eesti kirjakeele reformeerija nimi. Ta boheemlik, mõneti traagiline kuju liigub neil mail alates aastast 1697, püsites seal läbi Põhjasõja segaduste ja viintsutuste. (*“Meie Maa” IV*)

*Aastail 1697-1715 tegutses siin üks väga põnev kuju **Johann Hornung**. Tema ajal sai hoo sisse Karula hariduselu. Ta oli üks väheseid saksa päritoluga kirikuõpetajaid, kes elasid kogudusega kaasa Põhjasõja raskused ja sellel raskel ajal ei põgenenud. Seetõttu kahtlustati teda reeturluses ja vangistati nii rootslaste kui venelaste poolt. 1715. a. ta surigi sõjavangis.*

2000.a. paigaldas tänulik Karula rahvas Hornungile uue kiriku õuele mälestuskivi. Sellega avati ühtlasi Eesti Raamatu Aasta Karulas. Hornungi osa eesti kirjakeele kujundamisel ja suhteid Forseliusega on täpsemalt uurinud kultuuriajaloolane Liivi Aarma.

Johann Hornung (~1660 - 1715) veetis lapseõlve koos Bengt Gottfried Forseliusega (Johanni ema ja Bengt Gottfriedi isa olid tõenäoliselt öde ja vend) kirikuõpetajast vanaisa juures Harju-Madisel. Seal omandasid poisid hea eesti keele oskuse. Vanaisa hoolitses ka poiste edasise ühense haridustee eest. 1687.a. osaleti Pilistveres toimunud piiblitõlkimise konverentsil, toetades seal keelepanduslikke uuendusi. Aastatel 1687 - 1688 eestindas koos Adrian Virginiusega Uue Testamendi, mis sai hilisemate piiblitõlgete aluseks. Peale Forseliuse hukkumist tormisel Läänemerel jätkas Hornung Forseliuse tööd keeleuunduste alal. Eesti kirjakeele arendamisel on jääva väärtusega Hornungi keeleõpetusraamat "Grammatica Esthonica", mis ilmus 1693.a. Riias.

Liivi Aarma: Eestlased võivad olla rahul oma kirjakeele lihtsuse ja selgusega. Kui ütleme A, siis kirjutame A ning kui ütleme Ä, siis ka kirjutame Ä.Kirjuta nii nagu loed ja räägid – see oli Bengt Gotfried Forseliuse ja Johann Hornungi juhtlause. (*„Kaks kanget sugulast“, „Horisont“ 1993 nr. 4*)

*1824- 1848 oli siin kirikuõpetajaks tugeva estofiilse hoiakuga **Friedrch Ferdinand Meyer**. Sellesse aega langes perekonna- ehk priinimede panemine talupoegadele. Tänu õpetaja Meyeri rahvasõbralikkusele said Karula talupojad enamasti ilusad eestipärased nimed. 1848-1857. a. Karulas kirikuõpetajaks olnud **Adalbert Hugo Willigerode** suundus hiljem Tartu Maarja kogudusse. Ta võttis osa esimese ja teise Eesti üldlaulpeo korraldamisest, oli 1857-1858 “Tallorahva Postimehe”*

toimetajaks, avaldas saksakeelseid kirjutisi ja lõi vaimulikke laule. Teda kahtlustatakse ka papa Jannseni „äraostmises“ (vt. Jaan Krossi „Pöördtooli tundi“).

Siitsamast Karula kirikust pärineb ka esimene kirjalik ülestähendus tulevases suurmehest.

Jaan Lattik: Mu sündimise aeg on Karula kiriku raamatus täpselt kindlaks tehtud ja see käib ka tegeliku eluga ühte. Et 10. oktoobril vana kalendri järgi kell 6 õhtul ma avasin oma silmad poolpoikvil selle maailma valgusele

Edasi vaatame, mis toimus Karula kiriku ümbruses ajal, kui Hornung istus vangitornis.

KP 33 Keskmine viburaja märklaud

*Tänapäeval saab Põhjasõja lahinguvälja ääres rahumeelselt vibulaskmist harjutada. Omal ajal tapeldi siin hoopis ägedamalt. Sellest räägib meile üks **Jaan Lattiku jutt „Räägi mulle üks jutt“:** See juhtus Võrumaal, Karula kihelkonnas ja Karula vallas. Seal üldiselt juhtus ja sündis väga palju imelikke asju ja värke. Ega ma’s muidu ei oskaks sealt niipalju kirjutada. Need mäed, metsad, järved ja orud on seal tulvil igasuguseid juhtumeid.*

Üks Põhjasõja veriseid lahinguidki löödi Karula kiriku juures. Ja sellest ajast ongi pärit lugu, mida ma nüüd jutustan.

Ilm olnud hirmus palav, kui peetud parajasti sõda sellel kohal. Rootslasi vähe ja venelasi nende vastu mis meri. Aga allaandmist ei olnud kummalgi pool. Sõda ja lahing siis ka lõppenud nii pooletera-mehelikult. Väed tõmmatud tagasi. Venelased seletanud küll, et nemand olid võitnud, rootslased omalt poolt kinnitanud, et võidust polnud venelaste juures kihku ega kahku. Surnuid jäänud lahingu-väljale rohkesti. Praegugi puhkavad nende väsinud surnuluud kiriku läheduses. (*„Räägi mulle üks jutt“*)

Ajaloost on teada, et tegelikult toimus siin üks suur lahing hoopis talvel. 2. jaanuari 1708. a. õhtul toimus Karula kiriku lähedal lahing. Vene ratsaväele (umbes 4300 meest), kes oli kindralmajor Otto Rudolf von Schaumbergi juhatusel Karula kiriku juurde laagrisse asunud, tungisid kallale Papijärve lähistel laagris asunud rootslased (umbes 570 ratsa- ja 2000 jalameest) oberstleitnantide A. J. Kaulbarsi ja Brömseni juhatusel. Kallaletungil olnud algul ootamatuse tõttu edu, kuid rootslased löödi vaenlase liiga tugeva ülevõimu tõttu varsti kaunis suurte kaotustega põgenema (Helmut Hallemaa, „Karula looduse õpperajad“)

Aga see Jaan Lattiku suveversioon on kena küll, et sellega edasi minna:

KP 34 Tiigi kaguserv kirikumäe nõlva all

Jaan Lattik: Üks rootsi kindraleid, kes oli kogu aeg võidelnud esirinnas, läinud kirikumäe nõlvale allika juurde. Võtnud kiivriga allikast vett ning joonud higila sõõmuga ennast surnuks ja kukkunud kui välgust tabatuna maha. Mehed jooksnud küll kiires korras allika juurde, et mis on kindraliga juhtunud, et kukkus kui puu ümber. Surnud, mis surnud. Mis sa seal veel aitad või oled! Võetud ja maetud siis kiriku müüride kõrvale maha. Matusepäeva õhtul aga kuulnud allika lähedusest metsast – tol ajal kasvanud seal päris korralik mets, imegi-ilusat linnulaulu. Olnud ööbikust veelgi toredam ja kenam. Vahest kostnud nii, kui oleks lauldud kahe häälega. Üks lind üht häält ja teine teist häält. Ohvitserid, sõdurid ja ka talupojad läinud allika juurde vaatama, et mis lind see ometi võiks olla, kes sedaviisi laulab, et aina kuula ammuli suuga ja imesta. Kedagi ja

midagi ei leitud. Kui inimesed jõudnud allika lähedale, vaikinud linnulaul äkitselt, nagu oleks keegi viisi noaga läbi lõiganud. Teise päeva õhtul, täpselt samal ajal ja tunnil, ütle või ära ütle, pistab lind jällegi laulma. Nii juhtunud see ka järgmisel ja kõigi teistel päevadel. Kätte aga laulikut ei saa, ka näha ei ole võimalik. Mis muud, kui asi selge. Ei see polnud kellegi tavaline laululind, ei ööbik ega mõni tema lähedane sugulane. Pidi olema üks vaim või inimene, kes on linnuks nõiutud. Miks ta just siis hakkas laulma, kui oli rootsi kindrali matus, kuna varemalt polnud ükski inimene midagi sarnast kuulnud, selle üle murdis sõjavägi ja ka ümberkaudne rahvas pead. Aga murra pead nii palju ja nii kaua kui tahad. Kui ikka kuskilt väljast selgust ei tule, ei aita ükski peapiinamine. Saladus jääb saladuseks. Varsti seadis rootsi vägi ennast äraminekuks valmis. Haavatud võeti kaasa, surnud maeti Karula mulda. Venelased olid varemalt oma teed läinud. Hommiku vara, enne päikese tõusu algas marssimine. Siis pidanuks kuulma, kuidas lind allika juures laekutas. Olnud aga viisid ja noodid, mis pannud kohe kananaha kuulajaile ihu peale, et sellist ilusat linnulaulu pole küll ükski surelik varemalt kuulnud. Selle järele vaikinud lind. Mitte ühtki häält ei kuulnud enam kiriku lähedalt metsast, kus allikas asus. (*„Räägi mulle üks jutt*)

Kindraliallika kohale tehti tänasele noorusele kelgunõlv. Allikas on maa all ikka olemas, aga tema veed on juhitud kirikumäe nõlva alla tehtud tiiki. Tiigist saame vajadusel sõõmu kindraliallika vett võtta või suusaradadele kunstlund teha.

KP 35 Vana kiriku kaguserv

Jätkame Lattikuga: Aga uued asjaolud ja nähtused hakkasid ilmsiks tulema. Kindrali hauale, mis asus kohe kiriku müüride kõrval, kirikut enam ei olnud, olid vaid müürid, kasvasid imekiiresti ilusad õitsvad lilled. Hauaküngas üleni lilli täis. Kes neid istutas või kasvama pani, kes neid kastis ja kuidas nad nii imekiiresti õitsema löid, selle üle algas jällegi rahva keskel kõva peamurdmine. Midagi oli korrast ära. See oli sajavõrra kindel. Karulas elanud tollal üks väga kange kõster, kes ei olevat kedagi kartnud, ka mitte isegi vana kuradit.

Vaati seesama kõster oli võtnud nõuks, et läheb ja püüab linnu kinni, kes ometi laulis nii ilusaid viise, kui ta aga kordki veel peaks häält tegema. Ka tahtnud ta uurida toda saladust, kes see kasvatab lilli kindrali haul. Heakene küll. Ühel hästi pimedal õhtul peitnud ta ennast kirikutorni viiva trepi alla, mis oli venelaste põletamise tööst alles säilinud. Sealt oli ta siis puurinud oma silmad haua suunas, et peaks ikka midagi nägema, kui keegi liigub või tuleb. Umbes keskööl lõõnud taevas selgemaks, pilved harvenenud, nii et tähedki tulnud avalikuks. Ja mis sa ütled: kaks väikest lindu lennanud haua peale. Karanud ja hüpelnud ühest kohast teise ja ajanud kogu aja oma linnukeeles juttu. See ei olnud niisugune tsissistamine või vadistamine, nagu linnud tavaliselt vadistavad. Olnud justkui laste jutt. Kui väike laps hakkab rääkima, siis ta ütleb seesuguseid poolikuid, katkisi sõnu, tulevad pulgaga tõugatud suust välja. Äkki hakanud sadama vihmapiisku. Olnud uduvihm. Ka kõstri käte peale tulnud veidi udu. Pilvi aga näha ei olnud. Tähed paistnud selgesti. Sellel udul olnud mingi magus lilledõhn juures. Kõster ei ole ennast liigutanud. Hingamise juures hoidnud suud vastu müüri, et kuidagi mitte endast märku anda. Tükikese aega kestnud lindude külaskäik. Kui nad olid õhku tõusnud, kattunud taevas jällegi pilvedega. Kuid vihma ei tulnud. See nägemus olnud nii huvitav ja meeltülendav, et luuraja ei saanud paaril ööl korralikult unuda. Tal olnud tunne, nagu oleks ta ühendusse astunud ülemaiste võimude ja vägedega. Kellelegi ei hinganud ta oma salajasest

käigust. Järgmisel pühapäeval lugenud ta kiriku varemete kõrval jutlust. Õpetajat (*Hornung – tema mälestuskivi on Karula uue kiriku õuel ja temaga tutvume lähemalt Rebasrajal*) ei olnud. Ta oli venelaste poolt vangistatud ja ära viidud. Mõne aja pärast pääses ta põgenemise teel lahti, kuid suri katku (*suri vangistuses*).

Rahvast tulnud jumalateenistusele väga palju. Kõik Karula kihelkonna rahvas, kes oli sõja jalge alt pääsenud, metsas ennast varjanud või muidu ellu jäänud, oli olnud koos. Kui köster ürjanud laulu, oli rahvas imestuse pärast tahtnud kangeks jääda. Nii ilus, sulav ja kõlav hää! olnud köstril. Varemalt ei olnud ta kunagi sedaviisi laulnud. Koguduse ühislaul jäänud kaugele maha tema omadest. Jutlus, mida ta ette kannud, olnud samuti südamlilik ja tunginud kui oherdiga inimeste hinge. Ta olevat rääkinud taevalikest vaimudest, kes tulevad maa peale lindude näol. Kes kastavad ja niisutavad kuivanud maapinda taeva kastega ja uduga. Ta olevat siis näidanud käega rootsi kindrali hauale ja ütelnud, see mees oli sangar, kes omas oma sõduri rinnas jumalikku jõudu. Ta suri, kui ta oli joonud palava ilmaga meie allika karastavat vett. Tema surma leinavad sõjamehed. Ja sealtpoolt surmagi leinatakse teda taga. Tema viib hauda rootslaste võidu. Ja meie maale tuleb üks teine jõud ja võim. Aga siia hauda ta ei jää. – Kokkutulnud kogudus ei suutnud kuidagi aru saada, mis selle köstriga on juhtunud, et ta niiviisi räägib. Jutluse ja jumalateenistuse lõpul surunud ta väga südamlikult ristiinimeste kätt ja tähendanud, et ei tea kauaks teda veel on siin Karulas. Lubanud välja rännata, kuhugi hästi kaugele. Kui tuli sügis, tuli talv, siis juhtus jällegi midagi erakorralist ja harukordset. Ühel päeval oli kindrali haud kiriku kõrvalt kadunud. Mitte ühtki märki polnud järele jäänud, et vaat' seal selles kohas oli kord hauaküngas. Toodud kangid ja labidad, raiutud lahti külmanud maapind. Kõik tühi, mis tühi. Kes see viis ja varastas surnu ära, seda keegi ei teadnud. Umbes samal ajal kadus köster Karulast. Arvati ja usuti kindlasti, et ta kuidagi viisi oli ühenduses salapärase kindralihaua kadumisega. Rahvas teadis väga hästi, et ta oli mees, kes omal ajal vanakuradigi oli läbi kolkinud, ja et see siis temasugusel oli tühine asi pidada ühendust vaimudega. Kurat ei saanud kolme tilka verd, nüüd siis võisid taevased vaimud teda igal ajal toetada. Asi olekski jäänud soiku ja igaveseks saladuseks, kui mitte Urvaste rahvas ei oleks toonud veidikese selgust pimedusse. Urvaste on Karula naaberkihelkond. Ja ega see ei tea mis maailma ime pole, kui Karula sündmused otsaga Urvastesse jõuavad. Mõlemate kirikute vahet on umbes niisama palju maad kui Karulast Valka, see tähendab paar kilomeetrit üle kahekümne. Mõlemad kirikud asetsevad kõrgel kohal. Ühe kiriku tornist võib vabalt teist templit näha. Karula asend on siiski niipalju kõrgem Urvastest, et Karula vundament ja Urvaste kiriku torni tipp on ühel kõrgusel. See ei võigi minu arvates teisiti olla. Sest ega Karula üheski tükis Urvastest alla ei jää.

Mis seal Urvastes siis juhtus, see oli juba midagi, mida maksab kirja panna. Ühel enne jõuluaegsel pühapäeval varahommiku tunnil olid inimesed, kes elasid Uhti järve läheduses, kuulnud järve peal mingisugust kelladega sõitmist või edasi-tagasi sagimist lumisel järveteel. Mindud siis vaatama, mis seal võiks olla. Ja mitu inimest kohe olid oma silmaga näinud järvel kihutavat kahe hobuse saani. Hobustel olnud kurinad kaelas, mis annud hästi heledat häält.

Saanis istunud üks toredas sõjaväemundris mees, kelle nägu aga ei saanud eemalt näha. Raudkübar olnud hästi sügavale üle silmade tõmmatud. Kutsar olnud pukis ja juhtinud hobuseid. Sõit kestnud üsna tüki aega. Sõidetud ühest järve otsast teise mitu korda. Siis ilmunud järve kohale

kaks väikest lindu, kes pistnud laulma ütlemata ilusa linnuhäälega. Kesktalvel külmal ajal kuulda linnulaulu järve kohal, see pole nali. Umbes samal ajal ilmunud Karula poolt järve äärde üks mees, kes oli võtnud kübara peast ja ürjanud laulu, mis alles olnud laul. "Just kui Karula köster laulab teine?" ütelnud inimesed. Tollest jumalateenistusest, kus köster nii ilusasti laulis, oli läinud jutt laiali, et laulab just kui Karula köster. Seda ütlust tarvitatud igal pool, kuhu rahva jutt küündis. Äkki keset järve murdunud jää. Ja sõitja ühes kutsari, saani ja hobusega kadunud järve sügavusse. Nagu teada, on Uhti järv kiriku all kõvasti sügav, et ära aga mine lähemale, kui ujuda ei oska. Silmapilkselt olnud kõik kui luuaga ära pühitud. Ei sõitjat ega hobuseid, ei linde laulmas ega meest, kes laulis nii vägevasti, kui laulis kord Karula köster...

Tolle salajase sõjamehe sõit ei ole siiski veel lõppenud. Rahvas teab rääkida, et sõjamees ei olnud keegi muu kui rootsi kindral, kes puhkas lühikest aega Karula kiriku müüride varjus ja kes siis nägemata, tundmata jõudude ja vaimude käsul, kutsel ning abil lõpetas oma maapealse rännaku Uhti järve jäisel pinnal. Nüüd ta jätkab sõitu mööda järve sügavust; vahel jõuluõöl võivat praegugi kuulda jää all kurinate kõlminat. Rahvas teab väga hästi, et see on vana põhjasõjaegne rootsi kindral, kes seal mööda järve sügavust edasi-tagasi kihutab. Juhtub mõni võõras teekäija, kes ei ole Võrumaalt pärit, küsima, et kas see jutt ka tõele vastab, et keegi jää all sõidab, siis Urvaste inimestel on üks vastus. Ega teist ei ole. Tulgu võõras ja kuulaku ise oma kõrvaga ühel jõululaupäeva õhtul, kas on järve põhjas midagi kuulda või ei ole? On võõras kole uudishimuline ja tahab teada saada, kui kaua vee all sõit kestab, siis ütlevad inimesed, et nad selle kohta ei oska midagi ütelda. On's see nii tähtis, kui kaua elab, hõljub, liigub ja rändab suust suhu ilus muinasjutt, mis on kui küps maasikmari eesti noortele suhu pista, kui nad küsivad: noh, räägi siis üks jutt. (*"Räägi mulle üks jutt" 1946*)

Karula kalmistu ajalugu on sama pikk, kui Karula kiriku ajalugu. Kui rajati kirik, algas ka matmine kiriku põranda alla ja kiriku ümber, kuigi mitu sajandit maeti paralleelselt ka endistele paganlikele külakalmetele. 18. saj. lõpul hakati massiliselt levivate taudide tõttu kalmistuid asustatud punktidest välja viima.

Pikem Jaanirada siirdub nüüd kõrvalepõikeid tehes surnuaedu uurima, lühem Jaanirada võtab suuna kooli õuele paigutatud Hariduse kivi juurde.

Juku-Peedu püsirajad

Lüllemäe küla

JAANIRADA 1

(KP-d 43, 33, 34, 35)